

*Ялкова І. М.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри правознавства
Горлівського регіонального інституту
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВАЛІДІВ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена з'ясуванню проблем щодо реалізації права на освіту і права на труд людей з обмеженими можливостями, визначенню шляхів їх подолання з метою вдосконалення правового забезпечення інвалідів в Україні.

Ключові слова: інвалід, інклюзивне навчання, вища освіта, соціальна адаптація, обмежені можливості.

Постановка проблеми. Наявність у суспільстві значної кількості людей з особливими потребами породжує низку специфічних проблем, що вимагають врахування у функціонуванні державного механізму (наприклад, у структурі та спеціалізації медичних, освітніх, культурних, соціальних служб і закладів), виробництві (задоволення потреб у технічних засобах корекції і компенсації вад, препаратах, спеціальній продукції тощо), будівництві (приспосовування архітектурного простору, влаштування спеціальних споруд і пристроїв), транспорті, спеціалізації громадських організацій, інших сфер людської діяльності. Загальновідомо, що забезпечення сприятливих умов для повноцінної реабілітації та соціальної адаптації людей з функціональними обмеженнями відповідає інтересам не лише їх самих та членів їхніх родин, а й соціально-економічним інтересам держави і суспільства. Проблема вирішення інвалідності соціальних, економічних та політичних проблем щодо захищеності та реабілітації інвалідів набули такої ваги, що може вважатися актуальною для будь-яких країн. Саме її актуальність спонукає міжнародні інституції, національні уряди, громадськість різних країн приділяти велику увагу пошуку, розробці і впровадженню моделей соціальної підтримки, які б найбільше відповідали потребам людей з функціональними обмеженнями, оптимально пристосованих до місцевих умов, традицій та ресурсних можливостей.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. Дослідженням проблем правового забезпечення життєдіяльності інвалідів в Україні присвятили свої праці: Т. Белицька [1], О. Козачук [2], Ю. Маршавін, Л. Ляміна, Л. Фокас [3], О. Терюханова [4] та ін. Але інтеграція людей з обмеженими фізичними можливостями у суспільство неможлива без реалізації декларативних у Конституції України прав на здобуття ними вищої освіти, а також на працю. Тому залишається необхідність подальшого різнопланового і різнобічного вивчення шляхів реалізації вказаних прав.

Метою даної статті є дослідження існуючих проблем у реалізації права на освіту та труд інвалідів в Україні, визначення шляхів їх подолання. Новизна полягає в тому, що в ній отримали подальший розвиток шляхи вдосконалення соціального забезпечення інвалідів в Україні. Для досяг-

нення зазначеної мети вирішувалися такі завдання: по-перше, ознайомлення з правовими та організаційними засадами навчання людей з особливими потребами; по-друге, дослідження проблеми працевлаштування інвалідів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інвалід – особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, травмою, або з уродженими дефектами, які обмежують її життєдіяльність. Залежно від ступеню втрати здоров'я встановлюється одна з трьох груп інвалідності: перша, друга, третя [5]. Інвалідність – соціальна недостатність внаслідок обмеження життєдіяльності людини, яка викликана порушенням здоров'я зі стійким розладом функцій організму, що призводить до необхідності соціального захисту і допомоги [5]. Незалежно від причин та ступеню інвалідності люди з особливими потребами повинні бути соціально захищені, кожна держава повинна створювати необхідні умови для їх життєдіяльності, тому що інваліди – це такі ж люди, як і всі інші, тільки ще більш незахищені. Особи з особливими потребами мають такі ж самі конституційні права і свободи, як і всі інші.

Що ж стосується України, то проблема інвалідності в нашій державі займає одне з провідних місць. Про це свідчать статистичні показники. Наприклад, якщо у 1990-х рр. загальна кількість інвалідів у країні становила трохи менше 3% населення (близько 1,5 млн осіб), то на сьогоднішній день вона перейшла 5%-й рубіж і дорівнює приблизно 3 млн осіб. Показники інвалідності в цілому зростають не з вини людей, а причиною тому є, по-перше, недосконалість в нашій країні промисловість, по-друге, старе обладнання та інші механізовані апарати, які є небезпечними для життя працівників; по-третє, слабка, на нашу думку, система підготовки, навчання, проблема з інструктажем. Якщо казати про техніку безпеки та організацію охорони праці на підприємствах, то це окреме питання, яке потребує негайного вирішення. Безумовно, держава створює всі умови для того, щоб громадянам з особливими потребами було легше, щоб вони почували себе на одному рівні з іншими, але такі нормативно-правові акти або неналежно виконуються, або не виконуються взагалі [2, с. 12-16].

Інваліди з фізичними вадами, хронічно хворі, які мають обмежені можливості щодо роботи і нормального способу життя, складають постійно зростаючу групу суспільства. Збільшення кількісного складу цієї групи є результатом цілої низки явищ та факторів: минулої афганської війни, в якій приймали участь громадяни України, чорнобильської аварії, яка має довгострокові негативні наслідки; розвитку техніки, який призводить до збільшення кількості тяжких дорожньо-транспортних пригод та випадків професійного травматизму тощо. Зазначена група населення, яке є насправді маломобільним щодо способу існування, складає

в Україні вже близько 40%. Значна кількість цих людей потребує особливих, дещо специфічних умов проживання та обслуговування, які дозволяли б їм почуватися та дійсно бути повноцінними членами суспільства, робити посильний внесок у національний прибуток та хоча б частково матеріально забезпечувати себе [3, с. 115].

Інваліди утворюють замкнену соціальну групу, яка, внаслідок різноманітності своїх проблем, поділяється на багато малих угруповань, що потребують опіки та обліку з боку владних структур, багатьох відомств, спілок, організацій тощо. У багатьох країнах світу такі об'єднання є юридично урегульованими. Т.О. Белицька виділяє наступні організаційні принципи таких об'єднань:

- інваліди віку повинні мати можливість жити в тому ж середовищі, в таких самих умовах щодо житла, праці, відпочинку тощо, як і всі інші;

- необхідність створення таких технічних, фінансових, психологічних, просторових та інших умов, які забезпечували б інвалідам можливість проживання у масовому житлі серед звичайних людей;

- необхідність забезпечення інвалідам можливості щодо вибору локалізації житла та місця роботи, відповідно до їх потреб і побажань;

- необхідність забезпечення інвалідів всіма необхідними спеціальними засобами та приладами, відповідно до конкретних особистих потреб, які дозволять їм використовувати свої можливості щодо суспільної корисної праці та отримувати відповідний прибуток;

- необхідність забезпечення маломобільних груп населення умовами щодо їх повної інтеграції у суспільне життя з рештою громадян. Для цього мають бути усунені не тільки просторові та фізичні, але і психологічні перешкоди з обох боків. При цьому досягнення цієї мети є важливим як для інвалідів, так і для суспільства в цілому [1, с. 201].

Один з найважливіших аспектів організації середовища життєдіяльності інвалідів – це просторове формування співіснування. Інвалідність та мала мобільність полягають, насамперед, в порушенні міжособових відносин, що заважає індивідуальній інтеграції або робить її неможливою.

Щоб скоротити відстань між інвалідом та оточенням необхідна значна різноманітність видів цього оточення та його відповідна адаптація. Таким чином, головною метою реабілітації є відновлення порушених відносин між інвалідом та суспільством. Це має стати альтернативою щодо діючих в наш час норм. Такий підхід призводить до визнання необхідності створення нових форм житлового середовища та інтегрованого помешкання.

В багатьох країнах вважається, що за умов запровадження висококваліфікованого лікування та реабілітації інвалід може повернутися в суспільство, бути повністю інтегрованим в усі сфери суспільного життя. Ідея реабілітації як загальна соціальна мета набуває поширення і в Україні. При цьому необхідна координація і взаємодія всіх організацій, причетних до цієї проблеми [4, с. 6].

Що стосується економічних, соціальних та культурних прав, то Україна зобов'язується вживати, максимально залучаючи наявні в неї ресурси, а у випадку необхідності – удаючись до міжнародного співробітництва, заходів для поступового досягнення повної реалізації цих прав без шкоди для тих сформульованих у міжнародних конвенціях зобов'язань, які є безпосередньо застосовними від-

повідно до міжнародного права. Одним із основних конституційних прав громадян з інвалідністю, проголошених державою, є право на освіту. У статті 53 Конституції України говориться, що держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам [6].

Забезпечення права інвалідів на освіту та заходи щодо реалізації цього права передбачено також й в основному міжнародному документі щодо інвалідів – Конвенції ООН про права інвалідів, яка була ратифікована Україною у грудні 2009 року, в якій закріплено те, що мета цієї Конвенції полягає в заохоченні, захисті й забезпеченні повного й рівного здійснення всіма інвалідами всіх прав людини й основоположних свобод, а також у заохоченні поважання притаманного їм достоїнства [7].

У всьому світі, у тому числі й в Україні, тривалий час панувала «сегрегативна» модель навчання громадян з інвалідністю, що передбачала навчання цих осіб у спеціальних загальноосвітніх школах-інтернатах. Така модель штучно позбавляла інвалідів можливостей перебувати у звичайному оточенні, серед своїх однолітків, які не мають проблем зі здоров'ям. Протягом останніх років за рекомендаціями ЮНЕСКО у багатьох країнах світу (у першу чергу, високорозвинутих) було змінено модель навчання інвалідів із «сегрегативної» на «інклюзивну», що передбачає організацію спільного навчання інвалідів та осіб без інвалідності у загальноосвітніх навчальних закладах шляхом створення необхідних умов для такого навчання (індивідуалізації та адаптації навчальних планів (програм) до потреб і можливостей осіб з інвалідністю, пристосування основного та додаткового навчального обладнання, забезпечення архітектурної доступності до навчального закладу тощо) [7].

Інклюзивне навчання інвалідів та осіб без інвалідності має свої переваги: по-перше, воно не розділяє інвалідів та їх однолітків; по-друге, дає уявлення про те, які проблеми можуть мати інваліди, виховує повагу й толерантність суспільства до інвалідів; допомагає молодим інвалідам набутти впевненості у собі у реальних умовах, що не відірвані від дійсності; по-третє, допомагає інвалідам оцінити свої здібності, навички та можливості більш реалістично; по-четверте, витрати на таке навчання відносно невисокі порівняно із навчанням у спеціальних загальноосвітніх школах-інтернатах.

Та не зважаючи на поставлене перед системою освіти завдання – змінити усталену модель навчання й виховання інвалідів у спеціальних загальноосвітніх школах-інтернатах на якісно нову модель інклюзивного навчання, достатніх (реальних) умов для цього до теперішнього часу в Україні не створено, хоча в окремих регіонах країни наявні певні досягнення в інтеграції осіб з інвалідністю до загального освітнього процесу.

Навчання інвалідів в Україні продовжує здійснюватися переважно у спеціалізованих загальноосвітніх навчальних закладах в умовах спілкування тільки з інвалідами, що у подальшому ускладнює їх інтеграцію до суспільства.

Основними проблемами вітчизняної системи освіти, що заважають інтеграції інвалідів до загального освітнього процесу, є:

– недосконалість законодавства у галузі освіти, що зумовлює відсутність механізмів розвитку та фінансування системи інклюзивного навчання;

– недостатнє матеріально-технічне та кадрове забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів (відсутність спеціального допоміжного навчального обладнання, спеціально розроблених навчальних методик та програм інклюзивного навчання, недостатня чисельність спеціально підготовлених фахівців для роботи з інвалідами);

– непристосованість будівель загальноосвітніх навчальних закладів (у тому числі всередині) для безперешкодного доступу до них учнів із різними нозологіями захворювання;

– недостатня психологічна готовність учнів та педагогів до спільного навчання із особами з інвалідністю.

Після закінчення вищого навчального закладу, громадянам з особливими потребами надається право вибору місця роботи з наявних варіантів або надається за їх бажанням право вільного працевлаштування.

Кожен інвалід, як і будь-який інший громадянин України, згідно з Конституцією України має право на працю. Та, на жаль, через стан свого здоров'я інваліди не завжди можуть виконувати роботу, на яку здатна здорова людина. Тому таким людям працевлаштуватися важче. З метою соціального захисту інвалідів чинне законодавство передбачає особливі гарантії для інвалідів у реалізації їх права на працю. Зокрема, згідно зі ст. 19 Закону «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» на працевлаштованих покладено обов'язок забезпечувати визначену кількість робочих місць для працевлаштування інвалідів. Встановлено санкції за невиконання такого обов'язку. Саме про кількість та про умови створення таких робочих місць та про пов'язану з цим відповідальність і піде мова нижче.

Відмова в укладенні трудового договору або в просуванні по службі, звільнення за ініціативою адміністрації, переведення інваліда на іншу роботу без його згоди з мотивів інвалідності не допускається, за винятком випадків, коли за висновком медико-соціальної експертизи стан його здоров'я перешкоджає виконанню професійних обов'язків, загрожує здоров'ю і безпеці праці інших осіб, або продовження трудової діяльності чи зміна її характеру та обсягу загрожує погіршенню здоров'я інвалідів [5].

Підприємства, установи, організації, у тому числі підприємства, організації громадських організацій інвалідів, фізичні особи, у яких по основному місцю роботи працює 8 і більше осіб, реєструються у відповідних відділеннях Фонду соціального захисту інвалідів за своїм місцезнаходженням.

Для реєстрації роботодавці подають власноручно або направляють рекомендованим листом:

– заяву за формою, затвердженою Наказом Міністерства праці й соціальної політики України № 98 від 14.03.2007 р. «Про затвердження форм документів для реєстрації роботодавців у відділеннях Фонду соціального захисту інвалідів і виконанням ними нормативу робочих місць для працевлаштування інвалідів»;

– копію свідоцтва про державну реєстрацію юридичної особи або фізичної особи – підприємця.

Працевлаштування інвалідів здійснюється органами Міністерства праці України, Міністерства соціального захисту населення України, місцевими Радами народних депутатів, громадськими організаціями інвалідів.

Забезпечення трудової діяльності інвалідів є важливою соціальною функцією держави. У рішенні цього завдання беруть участь не тільки відповідні органи центральної виконавчої влади, місцевого самоврядування, але й усі підприємства, установи, організації, незалежно від форм власності. Реалізація права на труд регулюється нормами Кодексу законів України про працю, за порушення яких власник або роботодавець несе юридичну відповідальність.

Підприємства, установи, організації, у тому числі підприємства, організації громадських організацій інвалідів, фізичні особи, на яких працює 8 і більше штатних працівників, щорічно до 1 березня року, що настає за звітним, подають районним відділенням Фонду соціального захисту інвалідів звіт за формою № 10-ПІ. Нова форма 10-ПІ (річна, поштова) «Звіт про зайнятість і працевлаштування інвалідів» і Інструкція з її заповнення затверджені Наказом Міністерства праці й соціальної політики України № 42 від 10.02.2007 р. і набули чинності 23 лютого [8]. Крім звіту за формою № 10-ПІ, роботодавець повинен подавати в центр зайнятості інформацію про наявність вільних робочих місць (вакантних посад) для працевлаштування інвалідів. Для цього використовується форма 3-ПІ «Звіт про наявність вакансій», затверджена наказом Мінпраці від 19.12.2005 р. № 420.

Підприємства, установи, організації, у тому числі підприємства, організації громадських організацій інвалідів, фізичні особи, що використовують найману працю, де середньооблікова чисельність працюючих інвалідів менше ніж встановлено нормативом, щороку сплачують відповідним відділенням Фонду соціального захисту інвалідів адміністративно-господарські санкції. Розмір санкцій установлений у розмірі середньої річної заробітної плати на відповідному підприємстві, в установі, організації, у тому числі підприємстві, організації громадських організацій інвалідів, у фізичних осіб, що використовують найману працю, за кожне робоче місце, призначена для працевлаштування інваліда й не зайнята ним. Для підприємств, установ, організацій, у тому числі підприємств, організацій громадських організацій інвалідів, фізичних осіб, на яких працює від 8 до 15 чоловік, розмір адміністративно-господарських санкцій за робоче місце, призначене для працевлаштування інваліда й не зайняте інвалідом, установлений у розмірі половини середньої річної заробітної плати на відповідному підприємстві, в установі, організації, у тому числі підприємстві, організації громадських організацій інвалідів, у фізичних осіб, що використовують найману працю. Та ці положення не поширюються на підприємства, установи й організації, які повністю утримуються за рахунок коштів державного або місцевого бюджетів [5].

Висновок. Дослідивши норми законів, можна зробити висновок, що проблеми працевлаштування інвалідів відсутні. Держава дбає про інвалідів шляхом прийняття нормативно-правових актів, але вони виконуються неналежним чином. Але практика доводить інше, бо на сьогоднішній день громадян з обмеженими можливостями можливо зустріти просто на вулиці, в переході і т.д. Витікає питання: чому ж наша правова, гуманна держава не піклується про таких людей? Де ж вказані пенсійні виплати, інша соціальна допомога?

Для того щоб норми законів досягли мети щодо адаптування інвалідів у суспільстві необхідним є:

- визначення основних завдань системи реабілітації інвалідів, видів і форм реабілітаційних заходів;
- розмежування повноважень між центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування;
- регламентування матеріально-технічного, кадрового, фінансового, наукового забезпечення системи реабілітації інвалідів;
- структурно-організаційне забезпечення державної соціальної політики по відношенню до інвалідів і дітей-інвалідів;
- сприяння залученню громадських організацій інвалідів до реалізації державної політики у цій сфері.

Література:

1. Белицька Т.М. Інформація про становище інвалідів в Україні: загальна характеристика, здобутки та проблеми, які потребують розв'язання на законодавчому рівні / Т.М. Белицька / Права інвалідів Т.М. Белицька Інформація про становище інвалідів в Україні: загальна характеристика, здобутки в Україні. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Сфера, 2002. – С. 311-317.
2. Козачук О. Соціально-економічне становище інвалідів в Україні та проблеми їх соціального захисту за умови трансформації економіки / О. Козачук // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 4. – С. 12-16.
3. Маршавін Ю. Єдина технологія обслуговування незайнятого населення в центрах зайнятості України / Ю. Маршавін, Л. Ляміна, Л. Фока с. – К.: ППК ДСЗУ, 2000. – 300 с.
4. Терюханова І. Зайнятість інвалідів: реалії та перспективи / І. Терюханова // Україна: аспекти праці. – 2007. – № 1. – С. 3-8.
5. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закони України від 21 березня 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР 1991. – №21 – Ст.252.

6. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Про права інвалідів [Електронний ресурс]: Конвенція ООН від 13.12.06 р., ратифікована законом України від 16.12.09 р. № 1767 – VI. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_g71
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо реалізації інвалідами права на трудову зайнятість: Закон України від 23 лютого 2006 року, № 3483/IV // Відомості Верховної Ради України 2006. – № 32. – Ст. 271

Ямкова І. Н. Правове регулювання соціального забезпечення інвалідів в Україні

Анотація. Стаття посвячена изучению проблем реализации права на образование и трудоустройство людей с ограниченными возможностями, определению путей их преодоления с целью усовершенствования правового обеспечения инвалидов в Украине.

Ключевые слова: инвалид, инклюзивное образование, высшее образование, социальная адаптация, ограниченные возможности.

Yamkova I. Legal regulation of social security disabilities in Ukraine

Summary. The article is devoted to the problems of implementing the right to education and the right to labour of persons with disabilities. The ways of their successful solution are proposed with the aim of the improvement the Legal Regulation of Social Security Disabilities in Ukraine.

Key words: disabled, inclusive education, higher education, social adaptation, employment of disabled, limited opportunities.